

NÕUKOGUDE EESTI KÜLMA SÕJA TAUSTAL

EESSÕNA

Teine maailmasõda muutis kardinaalselt jõudude vahekordi maailmas. Nõukogude Liidu kui ühe võitjariigi mõjukus maailma asjade otsustamisel kasvas tunduvalt. Moskva laiendas järk-järgult oma ülemvõimu Ida-Euroopas ja allutas sealsed režiimid peaaegu täielikult enda kontrollile. Lääneriigid – esialgu naiivselt lootes sõjaaegse koostöö jätkumisele – ei suutnud Nõukogude Liidu ekspansiooni tõkestada. Senise koostöö asemel kujunes välja uus suurriikidevaheline vastasseis – Külma sõda, mis jäi paljuski maailma arenguid mõjutama kuni 1980. aastate teise pooleni välja.

Nõukogude Liit ja tema liitlased sulgusid “raudse eesriide” taha, kuhu jäid ka Balti riigid. Tohutute inimohvrite, purustuste ja majanduslike kahjude kõrval luhtusid Balti riikide katsed taastada 1944. aastal riiklik iseseisvus – Eesti, Läti ja Leedu taasokupeeriti Nõukogude Liidu poolt. Sellega kaasnes ühiskonnaelu kõikide sfääride sovetiseerimine, käsumajanduse juurutamine, vastupanu mahasurumine ja vaimuelu tasalülitamine. Oodatud “valget laeva” ei tulnud ning sai selgeks, et nõukogude võim jääb pikaks ajaks püsima. See omakorda tähendas ka eestlaskonna lõhestatust: Kodu-Eesti kõrvale kujunes teguvõimas Välis-Eesti kogukond kui sõjaaegse Eesti Vabariigi järjepidevuse kandja. Okupatsiooni jätkumisega Eestis kaasnes küll kohandumine režiimiga, kuid mitte selle omaksvõtmine. Selle tõestuseks sai 1980. aastate teisel poolel vallandunud massiline vabodusliikumine, mis tipnes omariikluse taastamisega 1991. aastal.

Nõukogude Liidu lagunemine 1991. aastal ja kahepooluselise maailma muutumine ühepooluseliseks taandas ajalooareenilt senise suurriikidevahelise vastasseisu. Külma sõja fenomenist sai ajalugu, mille uurimine on pärast 1991. aastat plahvatuslikult avardunud. Õigupoolest saame kõneleda isegi Külma sõja uurimise buumist – nn uuest Külma sõja ajaloost, ning sel on omad põhjused. Oluliseks tõukeks Külma sõja temaatika uurimiseks andis Nõukogude Liidu lagunemine ning ideoloogilise vastasseisu kadumine Ameerika Ühendriikidega. Kui seni oli Külma sõja uurimine suuresti ideoloogilise pitseriga märgistatud, siis uues rahvusvahelises olukorras

ideoloogiline aspekt taandus ja andis võimaluse paljude seniste dogmaatiliste seisukohtade revideerimiseks. Külma sõja uurimise teiseks oluliseks kiirendavaks teguriks oli kindlasti uue arhiiviainese kasutuselevõtmine tänu arhiivide osalisele avanemisele Venemaal ning ka Moskva kontrolli all olnud idabloki riikides. Kuni 1990. aastate alguseni oli see materjal, mis võimaldab Külma sõja fenomeni vaadelda paljudest uutest vaatepunktidest, uurijate jaoks kättesaamatu. Kolmanda momendina väärrib rõhutamist ka uue uurijate põlvkonna esilekerkimine.

Kokkuvõtlikult võime tõdeda, et kaasajal tegeletakse Külma sõja temaatikaga järjest rohkem nii institutsionaalsel kui üksikuurijate tasemel. Paljudes riikides tegutsevad vastavad uurimiskeskused¹ ja muuseumid, järjest enam kaitstakse teemakohaseid väitekirju, antakse välja spetsiaalseid teaduslikke ajakirju² ning raamatusarju, Külmale sõjale pühendatud loengukursused on saanud paljude ülikoolide õppekavade loomulikuks koostisosaks. Ilmunud on arvukalt Külma sõja üldkäsitlusi (John Lewis Gaddis, Melvyn P. Leffler, David S. Painter, Walter Lafeber, Bernd Stöver jt)³ ning tänu Venemaa arhiivide avanemisele on uuemate uurimuste üheks keskseks teemaks Nõukogude Liidu roll Külmas sõjas (Vladislav Zubok, Vladimir Petšatnov jt),⁴ Moskva poliitika ning kriisid Ida-Euroopa riikides⁵.

¹ Parima ülevaate tegutsevatest keskustest leiab Washingtonis tegutseva Rahvusvaheline Külma Sõja Ajaloo Projekt (*Woodrow Wilson International Center for Scholars*) keskuse (juhiks Mark Kramer) kodulehelt <http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=topics.home> (20.6.2009).

² Olulisemad ajakirjad on *Journal of Cold War Studies* ja *Cold War History*.

³ John Lewis Gaddis, *The Cold War: A New History* (Penguin Press, 2005); John Lewis Gaddis, *We Now Know: Rethinking Cold War History* (Oxford University Press, 1998); Melvyn P. Leffler, *For the Soul of Mankind: The United States, the Soviet Union, and the Cold War* (Hill and Wang, 2008); Melvyn P. Leffler, David S. Painter, *Origin of the Cold War: An International History* (Taylor & Francis, 2007); Walter Lafeber, *America, Russia, and the Cold War, 1945–2002* (McGraw-Hill Humanities, 2002); Bernd Stöver, *Der Kalte Krieg. Geschichte eines radikalen Zeitalters, 1947–1991* (München, 2007).

⁴ Vladislav Zubok, *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Krushchev* (Harvard University Press, 1997); Yoram Gorlizki, Oleg Khlevniuk, *Cold Peace. Stalin and the Soviet Ruling Circle, 1945–1953* (Oxford University Press, 2004); V. Batyuk, D. Evstaf'ev, *Pervye zamorozki. Sovetsko-amerikanskije otnosheniya v 1945–1950 gg.* (Moskva: Rossiiskoe universitet, 1995); Viktor Mal'kov, *Mankhéttskiï projekt. Razvedka i diplomatiya* (Moskva: Nauka, 1995); Vladimir Pechatnov, *Stalin, Ruzvel't, Trumén. SSSR i SSHa v 1940–kh gg. (Dokumental'nye ocherki)* (Moskva: TERRA-Knizhnõi klub, 2006); Vladimir Pechatnov, *Ot soyuza – k kholodnoi voine: sovetsko-amerikanskije otnosheniya v 1945–1947 gg.* (Moskva: MGIMO-universitet, 2006).

⁵ Vt nt: Vesselin Dimitrov, *Stalin's Cold War. Soviet Foreign Policy, Democracy and Communism in Bulgaria, 1941–48* (Palgrave MacMillan, 2008); Peter Kenez, *Hungary from the Nazis to the Soviets. The Establishment of the Communist Regime in Hungary, 1944–1948* (Cambridge University Press, 2006); Martin Mevius, *Agents of Moscow. The*

Moskva rolliga Külmas sõjas tegelevad järjest rohkem ja tulemuslikult ka Venemaa uurijad.⁶ Uue Külma sõja ajaloo uurimistulemused on kokkuvõetud värsketes Külma sõja teemalistes entsüklopeediates.⁷

Tähelepanuväärne on aga tõsiasi, et senine Külma sõja temaatikaga seotud uurimistöo on peaaegu täielikult keskendunud kahe suurriigi – Ameerika Ühendriikide ja Nõukogude Liidu – tegevuse eri tahkude analüüsile ning seni on tagaplaanile jäänud Külma sõja n-õ regionaalne aspekt. Tõsi, viimastel aastatel on hakatud tähelepanu pöörama ka Külma sõja avaldumismvormidele idabloki riikides, Aasias, Aafrikas ja teistelgi kontinentidel,⁸ kuid peaaegu üldse pole tähelepanu leidnud üldine küsimus: millist mõju avaldas suurriikidevaheline vastasseis Nõukogude Liidu mitte-vene piirkondadele, st nendele aladele, mis 1991. aastal löid Moskvast lahku ja taastasid oma iseseisvuse. Ka Eesti ja laiemalt Balti riikide ajaloo seisukohast vaadatuna ei ole Külma sõja temaatika erilist uurijate tähelepanu pälvinud, enamasti on vaadeldud Nõukogude võimu repressiivpoliitikat, relvastatud vastupanu jms. Otsesemalt Külma sõjaga seoses on seni ajalookirjanduses enim tähelepanu pööratud nn Balti küsimusele ja analüüsitud eelkõige Ameerika Ühendriikide, Lääne-Euroopa riikide ja Nõukogude Liidu suhtumist Balti küsimusse Külma sõja rahvusvaheliste suhete raamistikus.⁹ Aga just viimase selleteemalise kogumiku koostamisel (2008. aasta kevadel

Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism 1941–1953 (Oxford University Press, 2005); *Stalinism in Poland, 1941–1956*, ed. by A. Kemp-Welch (London, New York, 1999); Tatyana Volokitina et. al., *Moskva i Vostochnaya Ėvropa. Stanovlenie politicheskikh rezhimov sovetskogo tipa (1949–1953). Ocherki istorii* (Moskva: ROSSPEN, 2002); *Krisen im Kalten Krieg*, hrsg. von Bernd Greiner, Christina Müller, Dierk Walter (Hamburg: Verlag Hamburger Ed., 2008).

⁶ Vt lähemalt järgmisi artiklile ja dokumentide kogumikke: *Sovetskaya vneshnyaya politika v gody kholodnoi voiny* (Moskva, 1995); *Stalin i kholodnaya voina* (Moskva: In-t vseobshchei istorii RAN, 1998); *Stalinskoe desyatiletie kholodnoi voiny: fakty i gipotezy* (Moskva: Nauka, 1999); *Kholodnaya voina i politika razryadki: diskussionnye problemy* (Moskva: IVI-RAN, 2003); *Kholodnaya voina 1945–1963 gg. Istoricheskaya retrospektiva* (Moskva: Olma-Press, 2003). Kokkuvõtliku historiograafilise ülevaate leiab järgmisest artiklist: Vladislav Zubok, Vladimir Pechatnov, “Istoriografiya “kholodnoi voiny” v Rossii: nekotorye itogi desyatiletia”, *Otechestvennaya istoriya*, 4 (2003).

⁷ *Encyclopedia of the Cold War*, ed. by R. Van Dijk, W. Glenn Gray, S. Savranskaya, J. Suri, Q. Zhai (Routledge, 2008); *The Encyclopedia of the Cold War. A Political, Social, and Military History. Vol. 1–5*, ed. by Spencer C. Tucker (Santa Barbara, Calif. ABC-CLIO, 2007). Siinkohal võiks mainida ka Routledge²i kirjastuse poolt käivitatud Külma sõja-teemaliste monograafiate sarja *Cold War History Series*.

⁸ Vt nt Odd Arne Westad, *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times* (Cambridge University Press, 2007).

⁹ Aivar Jarne, *Balti küsimus rahvusvahelistes suhetes 1940–1947*, diplomitöö, juh. Kaido Jaanson (Tartu Ülikool, 1991); Kaarel Piirimäe, “Balti riikide küsimus liitlasriikide suhetes 1941–1942”, *Ajalooline Ajakiri*, 1/2 (2007).

ilmunud *Balti küsimus Külma sõja ajal*¹⁰) ilmnes selgelt, et paljud valdkonnad on Balti riikide ajaloos Külma sõja konteksti arvestades läbi uurimata.

Seetõttu käivitati 2009. aastast Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeeriumi toel sihtfinantseeritav teema “Eesti Külma sõja ajastul”, mille peamiseks eesmärgiks on anda kaasaegsel teaduslikul tasemel ja eelkõige senikasutamata arhiivviainesele tuginedes ülevaade Eesti NSV väliskontaktidest ja poliitilisest, majanduslikust ning kultuurilisest arengust “raudse eesriide” taga suurriikidevahelise vastasseisu – Külma sõja – arengute laiemas kontekstis. Konkreetsemalt otsitakse vastuseid üldisemale küsimusele: millised olid suurriikidevahelise vastasseisu mõjud ja tagajärjed ühe Nõukogude Liidu piiriliiduvabariigi arengutele Eesti NSV näitel? Keskendumine Eesti NSV-le Külma sõja kontekstis on kindlasti sobilik ja põhjendatud ning uurimistulemused peaksid eeldatavasti pakkuma rahvusvahelist huvi. Eesti NSV geograafiline asend ida ja lääne vahel, varasem seotus Euroopa kultuuriruumiga, kontaktid Soomega jms tegurid tegid Eestist Nõukogude Liidu omamoodi näidisliiduvabariigi (*sovetskii zapad*), mis võimaldab teemat käsitleda paljudest erinevatest perspektiividest. Vähetähtis ei ole ka tõsiasi, et kõik teemakohased materjalid Eesti arhiivides on avatud ja uurijatele kättesaadavad.

Sihtfinantseeritava teema raames ei ole mõistagi võimalik seda laia teemat igakülgsest käsitleda, mistõttu on sihiks seatud keskenduda järgmistele kitsamatele probleemidele ja alateemadele:

- 1) Eesti NSV välissuhtlus: institutsioonid ja inimesed;
- 2) elanikkonna meelsuse kontrollimehhanismid Eesti NSV-s;
- 3) Eesti NSV sotsiaal- ja majandusajalugu varase Külma sõja kontekstis;
- 4) ideoloogiline kontroll rahvusliku mälu ja ajaloo üle: institutsionaalne raamistik ja inimesed.

Ülaloetletud konkreetsete uurimisteede käsitlemisel tuginetakse eelkõige senikasutamata arhiivallikatele erinevate riikide arhiivides. Olulisteks allikateks on ka viimastel aastatel Külma sõja teemal ilmunud dokumentide publikatsioonid ning teatmikud. Nimetamist väärivad samuti Venemaal ilmunud publikatsioonid, mis sisaldavad olulist uut teavet Moskva poliitika kohta Idabloki riikides, iseloomustavad NSV Liidu sise- ja välispoliitilisi arenguid ning pakuvad vajalikku informatsiooni ka Eesti NSV ajaloo uurimisel Külma sõja ajastul.¹¹

¹⁰ *The Baltic Question during the Cold War*, ed. by John Hiden, Vahur Made, David J. Smith (Routledge, 2008).

¹¹ *Prezidium TsK KPSS. 1954–1964, tom 1–3. Chernovõye protokol'nye zapiski zasedanii. Stenogrammÿ* (Moskva: ROSSPEN, 2003–2008); *Lavrentii Beriia. 1953. Stenogramma iyul'skogo plenuma TsK KPSS i drugie dokumentÿ* (Moskva: Materik, 1999); *Doklad*

Ka seekordses Ajaloolise Ajakirja nõukogude ajale pühendatud teemanumbris avaldatud artiklid on suuresti seotud sihtfinantseeritava teemaga ning püüavad vähemalt osaliselt täita ka teema ette seatud ülesandeid.

Külma sõja aegne Nõukogude Liit oli hiiglaslik heterogeenne moodustus, mille ajaloo uurimisel ei saa üksnes piirduda kõrgpoliitika ja lääne suhetega Kremli/Moskva/Venemaaga. Kuid seniste käsitluste kõrval on oluline pöörata tähelepanu ka Nõukogude Liidu mittevene piirkondadele ja nende kontaktidele ning suhetele muu maailmaga, liiduvabariikide tasandil. Seega on oluliseks uurimisprobleemiks Eesti NSV välissuhtlus Külma sõja perioodil¹² ning vastavate asutuste – eriti Eesti NSV Välisministeeriumi, Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee (EKP KK) välissuhete osakonna ja Eesti NSV Ülemnõukogu väliskomisjoni – ajalugu. Sellele kitsamale teemale ongi pühendatud KAAREL PIIRIMÄE teedrajav uurimus “1944. aasta “autonoomiaseadused”. Liiduvabariigid Kremli välispoliitikas liitlastevahelistes suhete kontekstis”, mis võtab vaatluse alla liiduvabariikide välisasjade rahvakomissariaatide loomise 1944. aastal tollaste rahuvsvaheliste suhete laiema taustal. Suurriikidevahelise vastasseisuga kaasnes ka mõlemapoolne aktiivne luuretegevus, mille uurimisega üha laiaulatuslikumalt tegeletakse. Tähelepanuväärseks Külma sõja uuringute suunaks on muuhulgas kujunenud näiteks Saksa DV spionaažitegevuse uurimine. Sellel alal on huvitavaid tulemusi Soomes, mis selgelt osutavad Saksa DV luurele kui NSV Liidu luure täiendavale ressursile.¹³ Oma panuse selle teema uurimisse lisab IVO JUURVEE artikkel “Idabloki eriteenistuste võitlusest

N. S. Khrushcheva o kul'te lichnosti Stalina na XX s'ezde KPSS. *Dokumenty* (Moskva: Novaya gazeta, 2002); LUBYANKA. *Stalin i NKVD-NKGB-GUKR "Smersh". 1939 – mart 1946* (Moskva: Materik, 2006); LUBYANKA. *Stalin i MGB. Mart 1946 – mart 1953: Dokumenty vysshikh organov partiinoi i gosudarstvennoi vlasti* (Moskva: Materik, 2007); *Molotov, Malenkov, Kaganovich, 1957, Dokumenty* (Moskva: Materik, 1998); *Polityuro TsK VKP(b) i Sovet Ministrov SSSR 1945–1953* (Moskva: ROSSPEN, 2002); *TsK VKP(b) i regional'nye partiinnye komitety. 1945–1953* (Moskva: ROSSPEN, 2004); *Stalin i kosmopolitizm* (Moskva: Materik, 2002).

¹² Nimetagem senistest uurimustest eelkõige uurimusi Eesti NSV ja Välis-Eesti suhetest ning käsitlusi Eesti NSV ja Soome kontaktidest: Indrek Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal* (Tallinn: Umara, 1996); Pekka Lilja, Kulle Raig, *Urho Kekkonen ja Viro* (Jyväskylä: Minerva, 2006); Mati Graf, Heikki Roiko-Jokela, *Vaarallinen Suomi. Suomi Eestin kommunistisen puolueen ja Neuvostoviron KGB:n silmiin* (Jyväskylä: Minerva, 2004); Helena Sepp, “Urho Kaleva Kekkonen. Soome patrioot ja Eesti”, *Akadeemia*, 9–11 (2000); Helena Sepp, “Võimatu võimalikuks tegemine: Eesti NSV eestlaste ja soomlaste suhted 1944–1987”, *Eesti Vabariik 90*. Pärnu 27.–28. august 2008. Konverentsi kogumik (Tallinn, 2008), 63–67.

¹³ Seppo Hentilä, *Harppi-Saksan-haarukassa: DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2004); vt ka R. C. S. Trahair, *Encyclopedia of Cold War Espionage, Spies, and Secret Operations* (Enigma Books, 2008).

Külma sõja ajaloorindel Andrus Roolahe ja Julius Maderi näitel". Tegemist on sisuka uurimusega, mis näitab, kuidas eriteenistused oma huvides ajalugu ära kasutasid. Eriteenistustega seoses on ajakirjas avaldamist leidnud veel teinegi oluline uurimus: MEELIS SAUEAUGU artikkel "Nõukogude julgeolekuorganid Eestis 1944–1953", mis annab esimest korda teravikliku ning laiaulatuslikule arhiiviainesele tugineva ülevaate Eesti NSV julgeolekuorganite struktuurist, tegevuse põhisuundadest ning võtmefiguuridest sõjajärgsel perioodil.

Ideoloogilise kontrolli kehtestamisel nõukogude ühiskonnas oli eriline roll etendada arhiividel, mis nii nagu paljud teisedki valdkonnad sovetiseeriti esimesel nõukogude aastal (1940–41).¹⁴ Põhjaliku ülevaate sellest, mil moel arhiivid olid rakendatud julgeolekuorganite teenistusse ning nn komprat kogusid, annab AIGI RAHI-TAMME artikkel "Arhiivid Nõukogude repressiivaparaadi teenistuses. "Poliitvärvingute" kartoteek Eestis 1940–1956". Nõukogudeaegse ühiskonna vaimuelu kontrollimisele ajakirjanduse näitel on aga pühendatud TIJU KREEGIPUU uurimus "Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted" ning põneva sissevaate Tartu Riikliku Ülikooli ideoloogilisse tasalülitamisse teeb ANU RAUDSEPP oma uurimuses "Lössenkism ja Tartu Ülikooli bioloogiateaduskond stalinismi ajal".

Nõukogude võimu üheks esmaseks ülesandeks oli loomulikult ka uue ajalookäsitluse väljatöötamine 1939.–40. aastal inkorporeeritud territooriumidel.¹⁵ Selle ülesande lahendamiseks vajas režiim ideoloogiliselt ustavat teadlaskonda ning ka vastavat institutsionaalset tuge. Ühtlasi püüti esialgu ära kasutada ka nõukogude võimuga koostööle läinud ajaloolasi ning

¹⁴ Vt lähemalt Priit Pirsko, "Eesti arhiivinduse sovetiseerimine 1940–1941", *Eesti NSV aastatel 1940–1953. Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, toim. Tõnu Tannberg (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007), 106–152.

¹⁵ Eesti NSV ajaloo sovetiseerimise võrdleval uurimisel teiste riikidega pakuvad tuge uuemad teemakohased uurimused: Arpad von Klimo, "The Sovietization of Hungarian historiography. Attempts, failures and modifications in the early 1950s", *The Sovietization of Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period*, ed. by B. Apor, P. Apor, E. A. Rees (New Academia Publishing, 2008), 237–248; Maciej Corny, "Marxist History of Historiography in Poland, Czechoslovakia and East Germany (late 1940s–late 1960s)", ed. by B. Apor, P. Apor, E. A. Rees (New Academia Publishing, 2008), 249–264; Serhy Yekelchuk, *Stalin's Empire of Memory. Russian-Ukrainian Relations in the Soviet Historical Imagination* (Toronto University Press, 2004); David Brandenberger, *National Bolshevism. Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931–1956* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002); L. Sidorova, *Sovetskaya istoricheskaya nauka serediny XX veka: sintez trekh pokolenii istorikov* (Institut rossiškoj istorii, 2008).

painutada teisi kirjutama n.ö uutele oludele vastavalt.¹⁶ MARI NÕMMELA käsitleb tollaseid loomeolusid kunstiajaloo näitel artiklis “Stiiliajaloolise ja marksistliku käsitluse konflikt Eesti kunstiajaloo Voldemar Vaga näitel”.

Eesti NSV jäämine “raudse eesriide” taha tõi endaga kaasa ka nõukoguliku majandusmudeli juurutamise, mis sõjajärgsetel aastatel tõi kaasa industrialiseerimise ja kollektiviseerimise. Nõukogude Eesti sotsiaal- ja majandusajalugu on seni kaasaegsel teaduslikul tasemel tagasihoidlikult uuritud. Meil on olemas esimene kaasaegne allikatele tuginev Stalini-aegse Eesti majandusajalugu käsitlev uurimus¹⁷ ning monograafia põllumajanduse kollektiviseerimisest.¹⁸ Samas on ilmunud vaid üksikuid Eesti sotsiaalajaloo aspekte puudutavaid uuemaid artikleid,¹⁹ hoolimata tõsiasjast, et nõukoguliku majandusmudeli juurutamine tõi endaga kaasa väga olulisi sotsiaalseid muutusi, eriti just sõjajärgsel perioodil. Eesti ühiskonna jaoks olid tollal eriti oluliseks muutused külaelus ning seda teemat käsitleb INDREK PAAVLE oma artiklis “Vili ja munad režiimi teenistuses. Sundandam 1940. aastate Eesti külas”, mis vaatleb Nõukogude põllumajanduspoliitika ühte tahku mitte ainult kitsalt majanduslikust aspektist, vaid laiemalt ühiskonna sovetiseerimise kontekstis. Olulist tuge majandusteede uurimisel pakub kindlasti ka OLAF MERTELSMANNI ülevaateartikkel “Nõukogude majandusajaloo historiograafiast”.²⁰

Ühiskonna nõukogustamine tõi kaasa ka uute sotsiaalsete suhete fikseerimise sotsiaalse etiketi süsteemis. Sealjuures oli oluline roll autasude süsteemil, millest saab täpsemalt lugeda HILJAR TAMMELA artiklist “Eesrindlaste autasustamine Eesti NSV 10. aastapäeval”, kus autor võtab vaat-

¹⁶ Ajalooteaduse sovetiseerimise kohta Eestis ja Lätis vt lähemalt: Ants Viires, ”Istoriya Ėstonii v stalinskom zakhvate” *Tuna. Spetsvypusk po istorii Ėstonii s 17 po 20 vek* (Tartu-Tallinn, 2006), 157–172; Aleksandrs Ivanovs, “Sovetization of Latvian Historiography 1944–1959: Overview”, *The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991. Selected Research of the Commission of the Historians of Latvia*, ed. by Valters Nollendorfs, Erwin Oberländer (Riga: Institute of the History of Latvia Publishers, 2005), 256–270.

¹⁷ Olaf Mertelsmann, *Der stalinistische Umbau in Estland. Von der Markt- zur Kommandowirtschaft* (Hamburg: Kovač, 2006); Olaf Mertelsmann, “Turumajanduselt käsumajandusele”, *Eesti NSV aastatel 1940–1953. Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, toim. Tõnu Tannberg (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007), 419–492.

¹⁸ David Feest, *Zwangskollektivierung im Baltikum. Die Sowjetisierung des estnischen Dorfes 1944–1953* (Köln: Böhlau, 2007).

¹⁹ Nt Olaf Mertelsmann, “The Private Sphere in Estonia during Stalinism”, *Problemy istorii filologii i kul'tury. XVII* (MaGU, 2007).

²⁰ Vt ka Martin Klesment, “The Estonian Economy Under Soviet Rule: A Historiographic Overview”, *Journal of Baltic Studies*, 3 (2009), 245–264.

luse alla kitsamalt 1950. aasta massiautasustamise, kuid teeb seda laiemas nõukogude ühiskonna autasustamise süsteemi kontekstis.²¹

KRISTJAN LUTS vaatleb oma uurimuses “Eestlased Nõukogude armees 1968–1991” eestlaste nõukogudeaegset sõjaväeteenistust. Nõukogude rahvusväeosade eksisteerimine kuni 1950. aastate keskpaigani võimaldas enamikul tollastel ajateenijatel teenistus läbida Eestis, seejärel aga saadeti eestlastest noorsõdurid teenima “suure kodumaa” laiadele avarustele. Artikkel annabki ülevaate ajateenistuse põhimõtetest ja korraldusest ning eestlastest selles süsteemis, kusjuures esmakordselt tuuakse teaduskäibesse ka kõnesolevatel aastatel Eestist teenistusse võetute arvandmed.

Lisaks nimetatud artiklitele on ajakirjas ka arvustused MAARJA MERIVOO-PARRO, HILJAR TAMMELA, OLEV LIIVIKU, IVO JUURVEE, OLIVER PAGELI ja TÕNU TANNBERG sulest ning LEA LEPPIKU ja AIGI RAHI-TAMME ülevaated teemakohastest konverentsidest. Loodetavasti pakub nõukogude ajale pühendatud Ajaloolise Ajakirja teemanumber huvitavat lugemist nii selle perioodi uurijatele kui ka laiemale huviliste ringile ning kokkuvõttes aitab meil kõigil paremini mõista tollase ühiskonna toimimist.

TÕNU TANNBERG (koostaja)

²¹ Vt ka autori teist käsitlust Hiljar Tammela, “Nõukogude autasude süsteem ja Nõukogude Eesti 1945–1953”, *Tuna*, 2 (2009), 72–88.